

УДК 342.417;347.2/.3;343.375

Вадим Борисович ХАРЧЕНКО,

завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ,

доктор юридичних наук, професор

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2412-7909>

ПРАВО ВЛАСНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЯК КАТЕГОРІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО, ЦИВІЛЬНОГО ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Для соціалістичної доби розвитку нашої держави, відповідно до ст. 5 Конституції (Основного закону) Української РСР 1937 року [1], соціалістична власність в УРСР мала або форму державної власності (всенародне добро), або форму кооперативно-колгоспної власності (власність окремих колгоспів, власність кооперативних об'єднань). Крім того, ст. 6 закріплювала положення, що земля, її надра, води, ліси, заводи, фабрики, шахти, рудні, залізничний, водний і повітряний транспорт, банки, засоби зв'язку, організовані державою великі сільськогосподарські підприємства (радгоспи, машинно-тракторні станції і т.п.), а також комунальні підприємства і основний житловий фонд у містах і промислових пунктах є державною власністю, тобто всенародним добром. Стаття 10 Конституції визначала, що право особистої власності громадян на їх трудові прибутки та заощадження, на житловий будинок і підсобне хатнє господарство, на предмети хатнього господарства і вжитку, на предмети особистого споживання та комфорту, так само як право спадкування особистої власності громадян охороняються законом.

Виходячи з такого соціально-політичного устрою нашої країни за часів СРСР, система Особливої частини Кримінального кодексу Української РСР 1960 року [5] містила дві окремих глави, в яких встановлювалися самостійні підстави кримінальної відповідальності за злочини проти державної та колективної

власності (Глава II) та злочини проти особистої (індивідуальної) власності громадян (Глава V). Крім того, земля, її надра, води, ліси та їх окремі складові були визначені предметом економічних (господарських) злочинів, передбачених Главою VI Особливої частини КК 1960 року.

Відповідно до Основного закону, Цивільний кодекс Української РСР 1963 року [12] у цілому відображав наведені положення, а ст. 90 ЦК УРСР 1963 року визначала, що земля, її надра, води і ліси є у виключній власності держави і надаються тільки у користування. Саме ці положення й обумовлювали завдання Кримінального кодексу 1960 року (охорону суспільного ладу, його політичної і економічної систем, власності, особи, прав і свобод громадян від злочинних посягань), а також наведену вище систему побудови Особливої частини кримінального закону. Зазначені підходи суттєво не змінилися і з прийняттям 20 квітня 1978 року нової Конституції (Основного закону) Української РСР [2].

Водночас, 7 лютого 1991 року Верховною Радою Української РСР був прийнятий Закон № 697-XII «Про власність» [7], згідно з ч. 5 ст. 2 якого визначалось, що власність в Україні існує у різних формах і держава створює рівні умови для розвитку всіх форм власності та їх захисту. Положення ч. 1 ст. 9 наведеного Закону формулювали, що земля, її надра, повітряний простір, водні та інші природні ресурси її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони є об'єктами права виключної власності народу України. Окрім права виключної власності народу України, у наведеному Законі окремі розділи були присвячені іншим формам власності: 1) приватній власності (розділ III); 2) колективній власності (розділ IV); 3) державній власності (розділ V). Відповідно до цього, суб'єктами права власності визнавалися, відповідно: народ України, громадяни, юридичні особи та держава (ч. 1 ст. 3 Закону). Сформульований цим Законом напрям розвитку цивільного законодавства та регулювання у цілому правовідносин щодо різних форм власності, залишився незмінним та набув свого розвитку у положеннях Конституції України [3] та Цивільному кодексі України 2003 року [11] (далі – ЦК України).

Відповідні зміни щодо встановлення рівності всіх форм власності були враховані при розробці конструкції системи Особливої частини Кримінального кодексу України 2001 року [4] (далі – КК України), що на сьогодні містить єдиний розділ, в якому об'єднана група кримінальних правопорушень проти власності (Розділ VI). Водночас, основним завданням КК України є забезпечення охорони правовідносин, врегульованих іншими галузями права, від кримінально-протиправних посягань. Стосовно ж регулювання майнових відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні, самостійності їх учасників, якими і є відносини права власності особи на річ (майно), таке завдання покладене на ЦК України і саме ним визначається зміст наведених правовідносин.

Зазначене необхідно враховувати як при визначенні сутності родового об'єкта кримінальних правопорушень, передбачених Розділом VI Особливої

частини КК України, на підставі положення ст. 41 Конституції України та ст. 321 ЦК України щодо непорушності права власності. Наведене у повному обсязі знайшло своє відображення у доктрині кримінального права України, адже будь-які правовідносини можливі лише з приводу спільного, єдиного для них предмета, який завжди входить до кола людських потреб, а ця обставина саме і зумовлює виникнення і функціонування самих відносин (природні об'єкти, різні товари чи предмети, що мають ознаки товару) [10, с. 83]. Саме тому у кримінальних правопорушеннях проти власності (Розділ VI Особливої частини КК України) родовим об'єктом виступають правовідносини власності, а майно (речі) одночасно є як предметом цих правовідносин, так і предметом більшості складів суспільно небезпечних діянь цієї групи.

Як вже зазначалося, на сьогодні наукою кримінального права та чинним КК України у повному обсязі враховані конституційні зміни (ст. 13 Конституції) та зміни у цивільному законодавстві України щодо рівності перед законом усіх суб'єктів права власності. Водночас, кримінальне законодавство фактично залишило поза увагою законодавче закріплення поряд з приватною, державною та комунальною формами власності ще й четвертої її форми – власності Українського народу. Наведена форма власності не тільки прямо передбачена ст. 13 Конституції, а й врегульована ст. 324 ЦК України. Розкриваючи об'єкти права власності Українського народу (предмети злочину у кримінальному праві), ч. 1 ст. 324 ЦК України фактично відтворює положення ст. 13 Конституції та визначає, що ними є: земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться у межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони.

Водночас, визначаючи зміст відносин власності, ч. 1 ст. 317 ЦК України вказує, що ним є право володіння, право користування та право розпорядження майном. Щодо права володіння як змісту відносин власності Українського народу, жодних питань не виникає. Й ст. 13 Конституції України, і ст. 324 ЦК України містять тотожні положення про належність права володіння відповідними об'єктами саме народу України. Але стосовно права користування та розпорядження таким майном будь-якого зрозумілого механізму їх реалізації на законодавчому рівні не існує. В Конституції зазначається, що кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону. Положення ч. 2 ст. 324 ЦК містять вказівку, що від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування у межах, встановлених Конституцією. Такий механізм здійснення права власності фактично отожденоє реалізацію права користування та розпорядження об'єктами права власності Українського народу з об'єктами, щодо яких здійснюються повноваження органами державної влади та органами місцевого самоврядування і які їм належать на праві державної або комунальної власності.

Водночас, передбачене ст. 10 Закону України «Про власність» [7] право народу України шляхом референдуму вирішувати питання щодо правового

стану природних об'єктів, їх використання та охорони, а також право громадян України особисто та через громадські організації, трудові колективи, органи територіального громадського самоврядування брати участь у розгляді питань, пов'язаних з використанням та охороною природних ресурсів, і вимагати від інших громадян та організацій дотримання правил природокористування, а також вимагати накладення заборони на діяльність підприємств, установ, організацій, громадян, що завдають шкоди навколишньому середовищу, на сьогодні не можуть бути реалізовані через втрату чинності цього Законом.

Наведена проблема, на нашу думку, цілком могла бути вирішена шляхом визначення порядку користування і розпорядження об'єктами права власності Українського народу шляхом здійснення народного волевиявлення через всеукраїнський референдум. Водночас, прийнятий 6 листопада 2012 року Закон України «Про всеукраїнський референдум» [8] на сьогодні визнано неконституційним згідно з Рішенням Конституційного Суду № 4-р/2018 від 26 квітня 2018 року через порушення визначеної Конституцією України процедури його розгляду і ухвалення, нелегітимність визначеної цим Законом мети та невідповідності його положень вимогам Конституції України [9].

За повідомленням Інформаційного управління Апарату Верховної Ради України [6], 26 січня 2021 року Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про народовладдя через всеукраїнський референдум», яким визначено основні принципи проведення всеукраїнського референдуму. За цим Законом, предметом всеукраїнського референдуму можуть бути питання: 1) затвердження закону про внесення змін до розділів I, III, XIII Конституції України; 2) загальнодержавного значення; 3) про зміну території України; 4) про втрату чинності законом України або окремих його положень. Можна обґрунтовано стверджувати, що питання визначення порядку користування і розпорядження об'єктами права власності Українського народу має загальнодержавне значення, повинно та має вирішуватися шляхом проведення всеукраїнського референдуму. Водночас, «обрізана» можливість винесення на всеукраїнський референдум лише одного питання, а також та обставина, що всупереч положенням ст. 94 Конституції України вже впродовж трьох місяців цей Закон ані не був підписаний Президентом України, ані повернутий ним до Верховної Ради України для повторного розгляду, обумовлює скептичне ставлення до можливості врегулювання змісту відносин права власності Українського народу шляхом проведення всеукраїнського референдуму.

Водночас, зазначене жодним чином не є перешкодою для віднесення кримінально-протиправних посягань щодо об'єктів права власності Українського народу до групи кримінальних правопорушень проти власності у кримінальному праві нашої держави.

Список бібліографічних посилань:

1. Конституція (Основний Закон) Української РСР : Закон УРСР від 30.01.1937 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001.

2. Конституція (Основний Закон) Української РСР : Закон УРСР від 20.04.1978 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09>. Втратив чинність.
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 28.12.1960 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>. Втратив чинність.
6. Прийнято Закон «Про народовладдя через всеукраїнський референдум» / Новинний центр : сайт. 26.01.2021. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/202047.html>.
7. Про власність : Закон України від 07.02.1991 № 697-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12>. Втратив чинність.
8. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 06.11.2012 № 5475-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5475-17>.
9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про всеукраїнський референдум» : від 26.04.2018 № 4-р/2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-18>.
10. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків : Право, 2016. 256 с.
11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
12. Цивільний кодекс Української РСР : Закон УРСР від 18.07.1963 № 1540-06 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>. Втратив чинність.